

Arday Géza

Gondolatok Cs. Szabó László életművéről

Cs. Szabó László nevének említése mindig ugyanazokat a képzettársításokat csalja elő az emlékezet(ünk)ből – anélkül, hogy megemlítődne egy-egy jelző vagy elnevezés igazi jelentése és jelentősége. Leggyakrabban „örök peregrinus”-nak hívják, mert állandó tudásszomjjal ásta bele magát a több ezer kötetes könyvtárába. Volt időszak, amikor remekbe szabott útleírásai miatt nem bédekkernek, hanem „csédekkernek” nevezték el őt. Természete szerint is örök diák volt, mert sikerült megőriznie egy életen át az új ismeretek iránti szellemi nyitottságot. Azon kevesek közé tartozott, akik született lényeglátással rendelkeznek. Írásaiból egy kifinomult gondolkodó képe rajzolódik ki, akinek árnyalt mondataiban minden szó és vessző a megfelelő helyen található. (Köztudott róla, hogy kedvenc írásjele a pontosvessző volt.)

Mondandóm legelején szeretném megválaszolni azt a kérdést, hogy miért fontos számomra Cs. Szabó László munkássága és személyisége? Az alábbi érvek eleinte függetlenek voltak egymástól, csak az idő mutatta meg számomra az összefüggésüket és kölcsönhatásukat.

Először is azért fontos számomra, mert rajta keresztül búcsúzom attól a lelki, szellemi és fizikai eleganciától, amelynek darabjait nagyszüleim és öreg rokonaim révén megkaptam az élettől, de egy idő után el is kellett eresztenem. Ennek az intelligenciának és mentalitásnak a könyvekbe zárt szelleme maradt itt közöttünk „Csé” által. Másodszer azért fontos számomra, mert életművének kutatása kapcsán nagyon sok „lelkes” embert ismerhettem meg az emigrációból. Harmadszor azért fontos, mert hagyatéka a Bodrog-parti Athénhez, Sárospatakhoz kapcsolódik, és végakarata szerint abban a több száz éves református temetőben nyugosza álmát, amelyben sokszor és szívesen járok barátaimmal együtt. Az a temető külön életet él, ahogy ősfái alatt sok színben pompázik. Negyedszer pedig azért fontos számomra, mert személye besorolhatatlan, úgymond „címkézhetetlen”: urbánus író, akít a népiek is elfogadtak és tiszteltek, vagyis a két székértábor között helyezkedik el.

Közhellyé vált az a megállapítás, amely szerint kortársai és az utódok a „nagy esszéíró nemzedék tagja”-ként tartják számon: Szerb Antal és Halász Gábor mellett. Saját irodalmi elhelyez(ke)dését Babits ún. istállójába tette. Neve nem volt olyan széles körben ismert, mint Móricz, Kosztolányi, Németh László,

vagy akár az „istállótulajdonosé”, azonban kimunkált prózáját kizárólag a nagyokéhoz lehet mérni. A hazai olvasók előtt az elmúlt évtizedekben neve nem volt ismert, mert emigrációban élt és alkotott: javarészt művei sem voltak hozzáférhetőek a hazai olvasók számára. Azt vallotta, hogy neki mindig csak kis szektája volt és lesz. Az a több évtized, amit emigrációban töltött, gyakorlatilag elegendő volt ahhoz, hogy végleg nemzedékek tudatából törlődjön ki, illetve be se kerüljön. Hiába érkezett haza a könyvtára, az életmű elsüllyedt. Régi barát, családtag vagy egy-két kutató jóvoltából kimentve csak foszlányokban ért partot pár kötete. Munkásságának a háború előtti szilánkjait könyvtárakban és egy-egy magángyűjteményben lehet föllelnünk.

Természetesen ettől függetlenül fontos, hogy megírt művei közül mi marad fenn az utókor számára? Miben alkotott Cs. Szabó László maradandót? Mi az, ami nem veszítette el aktualitását és ami túléli őt? Nos, ezek azok a fő kérdések, amelyeket több éve igyekszem bonckésem alá venni.

Nem egy tipikus írói indulással, illetve iskolával találkozhatunk, ha Cs. Szabó iskolai tanulmányait vizsgáljuk. Egyetemi pályafutását az orvosi karon kezdte, de egy szemeszter múlva otthagyta; helyette a Közgazdaságtudományi Egyetemet végezte el. Doktori értekezését „A középkori háziipar kérdéséhez, különös tekintettel a flandriai gyapjúszővésre” címmel készítette el, ami nem tartozik a kifejezetten irodalmi témák közé. Ez a második szimpatikus tulajdonsága: rendelkezett más szakma ismeretével is. Ellenben már tíz éves korában elkezdett írni. (Első irodalmi kritikusa erdélyi rokona, Kuncz Aladár, a „Fekete kolostor” szerzője volt.) Zolnai Bélának köszönhetően írásait először a szegedi „Széphalom” közölte a húszas években.

A száraz életrajzi adatok alapján nem sok derül ki Cs. Szabóról, hiszen 1905-ben Budapesten született, és 1984-ben Budapesten halt meg. Ebből a két adatból nem tudhatjuk meg, hogy az első tizenkét éve Kolozsvárhoz kötődik; mint vallja is: „Sohasem írhatom ki magamból az erdélyi múltat: ami bennem ér egy szikrát, Erdélynek köszönhetem”. – Valamint az is rejtély marad, hogy az emigrációban eltöltött 38 évéből 34-et Angliában, Londonban élt. „Londont nagyon szeretem – vallotta önéletrajzában -, lompos, öreg, végtelenül jámbor komondorra emlékeztet. Olyan városban lakom, ahol egy jegyvétel az autóbuzson átlag öt köszönet-váltással jár”.

Ám az 1965-ben kiadott Magyar irodalmi lexikon sem nyújt nagyobb segítséget. Pontatlanul közlik nevét, születési dátumát és helyét, sőt még a munkáit is. Egy rövid írásában, mely az Irodalmi Újságban 1965-ben látott napvilágot, erről így emlékezett meg: „Tékozlóan jóságos hozzáam a népi demokrácia. Másoknak csak Kossuth- vagy József Attila-díjat osztogat, nekem egy szülőfalut adományozott. Nógrádban vagyon, járási székhely, ezerhatszáz lakos-

sal. Adott hozzá vadonatúj születési dátumot is. Úgy gondolták a melegszívűek, hogy jobban illik rám a rózsatermő május, mint a zimankós november. El a Skorpióval! Több szerencsét hoznak az Ikrek... Rétság az igazi ajándék. Fejedelmi – egy egész falu a kedves palócok közt! Szívesen elfogadom, már csak varázslatos hangtani alakjáért is. Se apám, se anyám, semmiféle boldog vagy boldogtalan őszám a táján se járt. Én sem. Budapesten születtem. Ha még népi író lennék, érteném, hogy megfosztanak a romlott nagyvárostól.” Eképpen reagált erre a mérhetetlen tájékozatlanságra és sértésre, amit a Magyar irodalmi lexikon apparátusa 1965-ben elkövetett ellene.

Önéletrajzi írásaiból kiderül, hogy múltjából a katedrát nélkülözte leginkább. Különösen a hollandiai Mikes Kelemen Körben és a Külföldi Magyar Evangéliumi Ifjúságban lelt egy spirituális hazára és pótkatedrára. Fiatalok között érezte magát a legjobban: 1956 után kilenc ország húsz városában majdnem félszáz előadást tartott számukra, akik a Forradalom után jöttek el Magyarországról. A hátrahagyott főiskolai tanszéke helyet kapott egy „repülő tanszéket”, amely sajtóosan Cs. Szabó fogalmának számított.

Érdekes az a belső kitérő – Cs. Szabónál elég ritkán fordult elő –, amelyet a Hűlő árnyékban című önéletírásában a személyes vallásos meggyőződéséről olvashatunk. Ez a hitfelfogás szinte minden esetben egybefonódik kultúrtörténeti hagyományokkal és az erdélyi református kultúrával. Gimnáziumi tanulmányait a Farkas utcai református kollégiumban kezdte el.

Nem véletlenül került páratlan szellemi értéket képviselő könyvtára hagyaték-ként Magyarországra, a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának különgyűjteményébe. A látogatók számára ez a galériával kibővített könyvtár- és emlékszoba az íróasztalával, a galéria korlátján lógó portréjával, székeivel és a több mint tízezer könyvvel együtt különleges hangulatot áraszt – ezért szeretek oda belépni. Ez ott egy különben élt szellemi alkotó relikviája, amelynek jelentőségét az adja, hogy a könyvtár egyben maradhatott, és így hagyományozódik az utókorra.

Bármelyik esszéjébe belelapozva azonnal szembetűnik, hogy az ismertetésre szánt téma hemzseg a képektől és a gondolatársításoktól. Nehéz eldönteni, vajon nem a bővítmények képezik-e a lényegesebb mondanivalót. Ezek tartják magasfeszültségben a mindent átható drámaiságot, ezeknek az összecsapó erőnek az összhatása szabja meg Cs. Szabó stílusjellegzetességét. Saját maga mondta el, hogy mi az esszéírás lényege: „... órákra beosztható kitartás, széles körű anyagismeret, jó memória, a tudást átvilágító lírai vonzalom a témához, felismerhető személyes stílus”. Ennek a műfajnak elsőrendű mestere volt, munkája révén már életében fogalommá, halála után pedig klasszikusává vált.

Kiválóan tudott szellemileg beilleszkedni más korokba. Szépirodalmi lendületű, nyelvilag abszolút igényes esszéket írt, általában lábjegyzetek nélkül; ebben hű maradt nemzedéke munkamódszeréhez. (Egyszer megvallotta, hogy igazából az őket megelőző nemzedék pozitívista lábjegyzetelése taszított el a „tudóskodó” esszéstílustól.)

Rögzült munkamódszere nem volt, mert „alkalom szüli az esszét” – nyilatkozta egy alkalommal. Soha nem készített tervet a menetéről, nem állt tisztán előtte az alapváz, csak az „íraskényszer” hajtotta. Az első fogalmazvány a munka végén többnyire szemétkosárba került. A logikus elrendezés a második szövegezésre hárult, ez is kézírással (ceruzával) és a megsemmisítés tudatában készült. „Eltöröm magam mögött a szégyen nyomait” – írta; „csak a harmadik műveletnél, a gyötrelmes soronkénti stiláris tisztogatás közben ülök írógéphez, mert a gépelt szöveg majdnem úgy eltávolít szavaimtól, mint a nyomtatott. Szembeszöknek az apróbb gondolati szakadások, szóismétlések, a suta vagy kétértelmű szórend, s a csupán félig tápláló alany, állítmány, jelző.” Az öncenzúráján átengedett írás újabb tisztázásra szorul, és a negyedik vagy ötödik változat kerül az olvasó szeme elé. Hitt abban, hogy nincs végleges szöveg.

Cs. Szabó az esszé műfaját az általános tájékozódás lehetőségének tekintette. Műveiben elsősorban az európai civilizáció és a magyar társadalom mindinkább elmélyülő válságára keresett magyarázatot, hagyományokat és eszméket kutatót. Az esszéírás valójában nem is munkásságának tárgyát, inkább módszerét jelölte meg: gazdag műveltséganyagára személyes jellegű állásfoglalások épültek. Az esszéekben távlatos érdeklődése és mélyebb összefüggéseket feltáró, elemző módszere egyformán érvényesült.

A szigorú és sokszor száraz tények mellett szeretném emberi közelségbe hozni Cs. Szabó László különleges személyiségét, hogy ne csak a tudós esszéket fogalmazó gondolkodó szikár arcéle, hanem egy önmagát is bíráló, állandó öniróniával és önkritikával élő gondolkodó finom jellemvonása is kirajzolódhasson. Szállóigévé vált az a félig nyelvtanilag a levegőben lógó megjegyzés, hogy „a kényszerből példa lett, a gályapadból – ahogy Németh Lászlónál – laboratórium”. Németh László a sajkodi nyaralója, Cs. Szabónak pedig a Gloucester Mews-i háza szolgált laboratóriumként, ahol a szavak súlyát patikamérleglen mérte ki az esszéi számára.

Amikor első fecskéként 1960-ban Tamási Áron egy íródelegációval elutazhatott Londonba, szíverősítőként vitte magával Cs. Szabó részére a jellegzetesen tamásias mondást: „akármelyik dombon áll is a pásztor, ugyanazon a nyájon van a szeme”.